Ben de Jong

De lang gekoesterde grieven van Poetin:

westerse samenzweringen in overvloed

Hoe kan het agressieve optreden van Vladimir Poetin ten opzichte van Oekraïne en de Krim worden verklaard? Dit artikel beoogt voor zijn optreden in de crisis rond de Krim een gedeeltelijke verklaring te geven die allereerst kijkt naar zijn achtergrond en de politieke traditie waar hij uit voortkomt. Zijn carrière bij het voormalige Comité voor Staatsveiligheid van de USSR, de KGB, speelt daarbij een belangrijke rol.

Vladimir Poetin diende vanaf 1974 tot eind jaren '80 bij de KGB, waar hij een deel van de tijd in Dresden, in de DDR, was gestationeerd als officier van het Eerste Hoofddirectoraat van de KGB, de inlichtingendienst. In de Sovjetmaatschappij als geheel was sprake van een uitgesproken anti-westers en anti-Amerikaans vijandbeeld, dat onder andere door de staatsmedia op krachtige en doorgaans zeer eenzijdige wijze werd gepropageerd. Men beschuldigde het Westen en vooral zijn inlichtingendiensten van een breed scala aan wandaden en samenzweringen. Dat geloof in samenzweringen had psychologisch gezien vooral als functie dat de oorzaken van allerlei onwelkome verschijnselen niet in de eigen maatschappij maar elders werden gezocht. Een willekeurig voorbeeld is te vinden in een passage in het *Klein politiek woordenboek*, dat in de jaren '80 in Moskou verscheen. Onder het lemma 'dissidenten' viel daar bijvoorbeeld te lezen: "(…) the term 'D.' is used by imperialist propaganda to describe individual renegades, persons who have dissociated themselves from socialist society and taken the road of anti-Soviet activity. They violate laws and look for support abroad from imperialist propaganda centers and intelligence services, because they do not enjoy support inside the country."[1]

Bij een organisatie als de KGB werd dat vijandbeeld zo mogelijk nog sterker gecultiveerd dan in de Sovjetmaatschappij als geheel. Het Westen, in het bijzonder de Verenigde Staten, werd in interne documenten van de KGB standaard aangeduid als 'de hoofdtegenstander' (*glavny protivnik*). De obsessie met westerse intriges leidde ertoe dat men bijvoorbeeld aan de Amerikanen en de CIA een welhaast bovenmenselijke macht en invloed toekende. Toen tal van voormalige KGB-officieren na het einde van de Sovjetunie in 1991 memoires gingen schrijven, zagen vaak niet de geringsten onder hen, die het soms bijvoorbeeld bij de KGB tot generaal hadden gebracht,[2] in de ondergang van de USSR duidelijk de hand van de Amerikanen en in het bijzonder die van de CIA. Een veel gehoorde mening onder deze KGB-veteranen was dat de ondergang van de Sovjetunie teweeg was gebracht door agenten van de CIA, die in opdracht van hun broodheren in Langley, Virginia, de USSR door economisch en politiek wanbeleid ten gronde hadden gericht. Deze personen traden niet op als gewone agenten (spionnen) die geheime informatie doorgaven aan het Westen, maar als 'beïnvloedingsagenten'. De naam van Gorbatsjov zelf werd in dat verband soms genoemd, maar vaker nog die van diens rechterhand bij het beleid van *glasnost* en *perestrojka*, Alexander Jakovlev. Men beschuldigde hen zonder noemenswaardig bewijs.

Dr B.M. de Jong is als gastonderzoeker verbonden aan de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

“De grootste geopolitieke catastrofe van de twintigste eeuw”

Daarnaast heeft Poetin zelf in een veel geciteerde uitspraak uit 2005 de ineenstorting van de Sovjetunie gekarakteriseerd als de “grootste geopolitieke catastrofe van de twintigste eeuw”, een zienswijze die ongetwijfeld door de talrijke ex-KGB’ers in zijn huidige naaste omgeving uit volle overtuiging zal worden gedeeld.[3] Legt men dit soort uitspraken naast elkaar, dan lijkt het vanzelfsprekend dat het dominante wereldbeeld in het huidige Rusland weinig ruimte biedt voor warme gevoelens ten opzichte van het Westen.

Uitgaande van een dergelijk wereldbeeld, ligt het voor de hand te veronderstellen dat het Westen geen genoegen neemt met de ondergang van de Sovjetunie, maar na 1991 ook het nieuwe Rusland in zijn vizier heeft. Dat is precies wat de voormalige generaal-majoor van de KGB, Andrej Sidorenko, in 2005 beweerde: “It would seem socialism has been defeated, what more do the forces which waged the struggle against it so persistently need? They need Russia. All of us must remember that the subversion, weakening, ending of Russia’s existence as an independent civilisation has always been and remains the longed-for dream of Western mondialist-globalisers.”

De toenmalige directeur van de Russische federale veiligheidsdienst FSB, Nikolaj Patroesjev, drukte zich in 2007 in een interview met een Russisch weekblad in soortgelijke bewoordingen uit, toen hij zei dat de Britse inlichtingendienst MI6 samen met westerse partners uit was op de ondergang van Rusland: “They have claimed credit for the collapse of the Soviet Union and they are now hatching plans aimed at dismembering Russia.” De Britse dienst hield zich volgens Patroesjev niet alleen bezig met de rekrutering van agenten – iets waarvan ook hij weet dat alle inlichtingendiensten dat sinds jaar en dag overal doen – maar rekruteerde speciaal in Rusland agenten die in staat waren de situatie in negatieve zin te beïnvloeden.[4] Hij zag als het ware een nieuwe generatie Gorbatsjovs en Jakovlevs voor zich.

Recente gebeurtenissen maken aannemelijk dat Poetin van dit denken geen afscheid heeft genomen, integendeel. Een voorbeeld is zijn reactie op de demonstraties die in Moskou en Sint-Petersburg plaatsvonden na de gemanipuleerde parlementsverkiezingen van eind 2011. Hij beschuldigde toen de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Hillary Clinton ervan de protesten te hebben georkestreerd. Het idee dat massale protesten zouden kunnen plaatsvinden zonder teweeggebracht te zijn door een externe vijand, is mensen als Poetin volstrekt vreemd. Het zou ook een misvatting zijn te denken dat Poetin in zijn obsessie met westerse machinaties alleen staat of dat uitsluitend voormalige KGB’ers er zulke ideeën op na houden. Een politicus die het lang niet altijd met Poetin eens is, zoals de communistische leider Gennadi Zjoeganov, meende bijvoorbeeld in 2005 dat de vogelgriep die op dat moment in delen van Europa waaronder Rusland heerste, bewust door de Amerikanen in omloop was gebracht. Hij voerde daarvoor bij een persconferentie in Moskou een krachtig argument aan. In de woorden van Zjoeganov: “The forms of warfare are changing. It’s strange that not a single duck has yet died in America – they are all dying in Russia and European countries. This makes one seriously wonder why.” Op een vraag of hij geloofde dat het hier een bewuste aanval door de Verenigde Staten betrof, zei Zjoeganov: “I not only suggest this, I know very well how this can be arranged. There is nothing strange here.”

Poetins carrière bij de KGB biedt een verklaring voor zijn agressieve optreden ten opzichte van Oekraïne en de Krim. Foto Wikipedia / Kremlin.ru

De leider van de deelrepubliek Tsjetsjenië, Ramzan Kadyrov, die de afgelopen jaren ten behoeve van Poetin in zijn republiek zeer hardhandig orde op zaken heeft gesteld, laat zich bij gelegenheid ook niet onbetuigd. In een interview met een Russische krant in 2009 beweerde hij bijvoorbeeld het volgende over de oorlog tegen de opstandelingen in Tsjetsjenië: “We’re fighting in the mountains with the American and English intelligence agencies. They are fighting not against Kadyrov, not against traditional Islam, they are fighting against the sovereign Russian state.”[5]

> Het idee dat massale protesten zouden kunnen plaatsvinden zonder de hand van een externe vijand daarin, is mensen als Poetin volstrekt vreemd

Het is typerend voor het onuitroeibare geloof van Russische conspiratiedenkers dat een kleine kern van waarheid in zo'n beschuldiging tegen de Verenigde Staten of het Westen meestal schromelijk wordt overdreven en als bijna enige verklaringsgrond voor een verschijnsel wordt aangevoerd. Zo heeft de CIA inderdaad tijdens de Koude Oorlog naar vermogen agenten in de Sovjetunie gerekruteerd, dat is genoegzaam bekend, maar om dan te concluderen dat Amerikaanse agenten de USSR ten gronde hebben gericht, is een wel erg grote stap. Ook hebben westerse regeringen en niet-gouvernementele organisaties in de jaren na 1991 NGO's en de *civil society* in Rusland financieel gesteund, wat in de ogen van Poetin en diens medestanders ongetwijfeld gelijk stond met het aansturen op de ondergang van hun vaderland.

Het is moeilijk precies aan te geven waar het oprechte geloof aan zoiets als een westerse samenzwering eindigt en de verkondiging van de botte leugen begint

Er lijkt geen reden te twijfelen aan de oprechtheid van dit geloof in wijd vertakte westerse samenzweringen. Daarnaast speelt natuurlijk in de huidige Russische politiek de botte propagandistische leugen ook een grote rol. Het is daarbij niet altijd mogelijk precies aan te geven waar het oprechte geloof aan zoiets als een westerse samenzwering eindigt en de verkondiging van de botte leugen begint. Zo'n onduidelijk grensgeval was wellicht de bewering van een hoge Russische justitiefunctionaris in november 2008, dat bij de Georgische aanval op Zuid-Ossetië in de zomer van dat jaar burgers van acht andere staten, waaronder vooral lidstaten van de NAVO, tegen het Russische leger hadden meegevochten.[6]

Poetins gevoelens van vernedering en woede

Naast een irrationele hang naar het signaleren van samenzweringen spelen gevoelens van vernedering en woede over de westerse politiek van de afgelopen jaren bij iemand als Poetin ongetwijfeld een grote rol. Voor een Russische nationalist die heimwee heeft naar het machtige en gevreesde imperium dat de Sovjetunie ooit was, moeten de decennia na 1991 psychologisch geen sinecure zijn geweest. Er vond in de jaren '90 een massale verpaupering van de Russische bevolking plaats en het land kwam dicht bij de volledige politieke en economische ineenstorting. In de internationale politiek telde Rusland nauwelijks nog mee: in 1999 bracht de NAVO, onder aanvoering van de Amerikanen, in een oorlog die zonder toestemming van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties werd gevoerd, de Slavische bloedbroeder Slobodan Miloševic een zware nederlaag toe. Het Westen bewerkstelligde vervolgens dat Kosovo, een provincie van Servië, zich volgens velen in strijd met het geldende internationale recht kon afscheiden.

Vanaf 2000, toen Poetin president werd, ging het Rusland vooral vanwege de sterk stijgende olieprijs economisch een stuk beter, maar het einde van de vernederingen was voorlopig nog niet in zicht. De NAVO-uitbreiding ging na de toetreding in 1999 van de voormalige Oostblokstaten Polen, Hongarije en Tsjechië gestaag verder: in 2004 waren de Baltische staten aan de beurt, de eerste voormalige unierepublieken van de USSR aan wie die eer te beurt viel. Dat westerse politici in het eerste decennium van deze eeuw ook niet bij voorbaat uitsloten dat Oekraïne en Georgië op termijn lid zouden kunnen worden, moet de bewoner van het Kremlin en zijn politieke geestverwanten regelmatig een rode waas voor de ogen hebben bezorgd. De gedachte dat een NAVO met heel veel lidstaten vanuit Russisch perspectief misschien juist wenselijk is omdat zij dan een grote kans loopt te degenereren tot een machteloos discussieclubje, lijkt niet besteed aan Poetin en de zijnen.

De Oranje Revolutie van 2004 liep ook uit op een vernedering voor Poetin, die immers openlijk voor Viktor Janoekovitsj in Oekraïne campagne had gevoerd. Het was deels aan de bemoeienis van westerse politici te wijten dat de door Janoekovitsj met veel gezwendel gewonnen verkiezingen werden geannuleerd en de nieuwe verkiezingen vervolgens door hem werden verloren. Het was vermoedelijk slechts een schrale troost voor Poetin dat de door de Georgische president Saakasjvili in de zomer van 2008 geopende aanval op de enclave Zuid-Ossetië, die door Rusland was bezet, uitliep op een groot fiasco voor het Georgische leger, dat nota bene door Amerikaanse militairen was getraind.

Soms vond Poetin de afgelopen jaren in zijn kritiek op de Verenigde Staten West-Europa zelfs deels aan zijn zijde, zoals in verband met de Amerikaanse aanval op Irak van maart 2003. Samen met Frankrijk en Duitsland uitte Rusland toen scherpe kritiek op de voorgenomen oorlog. Hoe hevig Poetin zich toen ergerde aan het Amerikaanse optreden – niet alleen voor de Bühne, maar ook binnenskamers – is overgeleverd in de memoires van de *spin doctor* van de toenmalige Britse premier Tony Blair, Alastair Campbell. Het voorval speelde zich af in april 2003, kort na het begin van de oorlog tegen Irak door de Verenigde Staten, bij een bezoek aan Moskou van premier Blair en diens entourage, onder wie Campbell.

Poetin heeft dan net in het openbaar bij een persconferentie blijk gegeven van zijn ontstemming met het Amerikaanse gedrag en windt zich vervolgens binnenskamers tegenover zijn Britse gasten nog heviger op. Campbell schrijft over Poetin: “He said the US had created this situation. In ignoring the UN they had created danger. They were saying there may be rules but not for us. Time and again he made comparisons with the situation he faced in Georgia, used as a base for terrorists against Russia [een verwijzing naar de Tsjetsjeense oorlog; BdJ]. ‘What would you say if we took out Georgia or sent in the B-52 bombers to wipe out the terror camps?’ And what are they planning next – is it Syria, Iran, Korea? ‘I bet they haven’t told you,’ he added with a rather unpleasant curl of the lip. (…) He said the Americans’ enemy was anyone who didn’t support them at the time. Anywhere from Algeria to Pakistan. Then what about the new powers like India and China, do their views matter or is it only America?”

Even verderop schrijft Campbell, nog steeds over Poetin: “This was someone who felt he deserved to be treated as an equal, and he wasn’t being treated as an equal and he was angry (…).”[7]

Volgens de *New York Times* besloot Poetin met drie vertrouwelingen en oud-KGB-collega’s troepen richting de Krim te sturen. Foto Tony Bowden

Verwrongen kijk

De hang naar samenzweringstheorieën, het onvervulde verlangen naar het machtige en gevreesde imperium van weleer, gecombineerd met de woede en rancune over de behandeling door het Westen, vormen bij Poetin c.s. een krachtige cocktail die onvermijdelijk resulteert in een extreem verwrongen kijk op een buitenwereld die uit is op de ondergang van Rusland. In een land met grotendeels gelijkgeschakelde media zal dat wereldbeeld niet gauw worden tegengesproken, door personen in de naaste omgeving van Poetin al helemaal niet. Met wie heeft hij volgens de laatste berichten begin maart het besluit genomen Russische troepen naar de Krim te sturen? Inderdaad, met een klein groepje van drie vertrouwelingen, allen, net als hijzelf, veteranen van de KGB uit het vroegere Leningrad.[8]

Discussieer mee over dit onderwerp:

www.internationalespectator.nl/discussies

NOTEN

1 Zoals geciteerd bij Ben de Jong, ‘The KGB View of the West: Conspiracies and Agents of Influence’, in: H. Timmermann (red.), *The Future a Memory: The Cold War and Intelligence Services – Aspects* (Politik und moderne Geschichte, 18), Wien: Lit Verlag, 2013, blz. 81. Een goed overzicht van het samenzweringsdenken onder ex-KGB’ers na 1991 is ook te vinden in: Julie Fedor, ‘Chekists look back on the Cold War: The Polemical Literature’, *Intelligence and National Security*, (26) december 2011, nr. 6, blz. 842-863.

2 De KGB kende militaire rangen voor zijn personeel. Poetin bracht het bijvoorbeeld eind jaren ’80 in de DDR tot luitenant-kolonel.

3 Voor de beschuldigingen tegen o.a. Jakovlev, zie De Jong, *a.w. noot 1*, blz. 84-87. Voor de ideeën van ex-KGB’ers over beïnvloedingsagenten zie ook Fedor, *a.w. noot 1*, blz. 851-854. Zie voor Poetins uitspraak: ‘Putin deplores collapse of the USSR,’ *BBC News*, 25 april 2005 (http://news.bbc.co.uk/2/hi/4480745.stm, geraadpleegd op 14 maart 2014).

4 Sidorenko wordt geciteerd in Fedor, *a.w. noot 1*, blz. 842. Volgens Fedor staat Sidorenko onder ex-KGB’ers in deze visie beslist niet alleen. Voor Patroesjevs uitspraken zie ‘Putin Spy Accuses UK of Russia Destruction Plot’, *The Telegraph*, 11 oktober 2007 (http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1565881/Putin-spy-accuses-UK-of-Russia-destruction-plot.html, geraadpleegd op 14 maart 2014).

5 ‘Vladimir Putin Accuses Hillary Clinton of Encouraging Russian Protests,’ *The Guardian*, 8 december 2012 (http://www.theguardian.com/world/2011/dec/08/vladimir-putin-hillary-clinton-russia, geraadpleegd op 14 maart 2014); Zjoeganovs uitspraken over de vogelgriep worden geciteerd bij De Jong, *a.w. noot 1*, blz. 92; voor Kadyrovs uitspraak zie ‘Russia’s Chechen Chief Blames CIA for Violence’, Reuters, 24 september 2009 (http://www.reuters.com/article/2009/09/24/us-russia-chechnya-cia-idUSTRE58N5S120090924, geraadpleegd op 14 maart 2014).

6 Ben de Jong, ‘De leugen regeert weer in Moskou’, *Internationale Spectator*, jrg. 63, nr. 2, februari 2009, blz. 89.

7 *The Blair Years: Extracts from the Diaries of Alastair Campbell*, Londen: Arrow Books, 2008, blz. 693-694.

8 ‘Russia’s Move into Ukraine Said to Be Born in Shadows’, *The New York Times*, 7 maart 2014 (http://www.nytimes.com/2014/03/08/world/europe/russias-move-into-ukraine-said-to-be-born-in-shadows.html, geraadpleegd op 15 maart 2014). De drie vertrouwelingen waren Sergej Ivanov, chef van de presidentiële staf; Nikolaj Patroesjev, secretaris van de Veiligheidsraad; en Alexander Bortnikov, directeur van de federale veiligheidsdienst FSB.